

Ksenija Domiter Protner

SOCIALNOEKOLOŠKI MODEL PREVENTIVNE DEJAVNOSTI NA PODROČJU IZPOSTAVLJENOSTI OTROK IN MLADOSTNIKOV NASILJU V DRUŽINI

UVOD

Pri obravnavi, še zlasti pa pri reševanju in preprečevanju problematike izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini se srečujemo s številnimi ovirami in težavami. V zadnjih desetletjih, od kar je ta problem deležen večje pozornosti, se pojavljajo številna nova problemska področja in vprašanja. Eno izmed teh je razvoj učinkovite preventivne dejavnosti.

Ustavimo se najprej pri samem pojmu »preventivna dejavnost«, saj ima različne pomena in oblike, zato zahteva analizo najpomembnejših. Večina modelov preventivne dejavnosti temelji na zdravstvenih modelih in se po ugotovitvah različnih avtorjev (npr. Gillham 1996: 28, Guterman, 2004: 300) pojavlja v treh oblikah:

- primarni oziroma preden se »nekaj« zgori;
- sekundarni kot obliki zgodnjega ukrepanja;
- terciarni kot obliki zmanjševanja ali reševanja posledic.

Primarna oblika preventivnosti je na področju izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini zelo redka in težko izvedljiva. Gillham (1996: 29) ocenjuje, da po odkritem nasilju večina zaščitnih služb oziroma centrov za socialno delo deluje v smeri zmanjševanja in preprečevanja nadaljnje škode, Gordon (1983) pa navaja, da je na področju socialne problematike smiselno opuščanje modelov preventivne dejavnosti, ki so značilni za zdravstvo, in razmišljanje predvsem o:

- univerzalnih preventivnih dejavnosti, ki so koristne za vsakogar;
- selektivnih preventivnih dejavnosti, ki so namenjene rizičnim skupinam, in

- individualno značilnih preventivnih dejavnosti, ki so namenjene konkretnim družinam ali posameznikom.

Ko Gillham (1996: 30) opozarja na problem merjenja učinkovitosti »univerzalne preventivne dejavnosti«, ki jo je možno izvajati v izobraževalnih institucijah, hkrati dvomi o učinkovitosti oziroma o tem, da ti mladi, kljub ozaveščanju, ne bodo nasilni (pozneje v življenju) kot partnerji ali nasilni starši. Avtor je svoj dvom podkrepil s primerom različnih programov ozaveščanja mladih o negativnih posledicah drog, ki imajo zelo majhen neposredni učinek na konkretno vedenje mladih, saj se kljub poznavanju negativnih vplivov drog uporaba drog med mladimi povečuje (*ibid.*).

V Svetovni zdravstveni organizaciji (Buchart *et al.* 2006: 4) opozarjajo na štiri pomembne dejavnike, ki jih je nujno upoštevati pred načrtovanjem preventivnih intervencij:

- definirati je treba problem z uporabo statističnih podatkov, ki ponazorijo stopnjo in značilnosti nasilja ter značilnosti žrtev;
- identificirati je treba vzroke in dejavnike tveganja za možnost nasilja;
- na podlagi poznavanja dejavnikov tveganja in varovalnih dejavnikov je treba načrtovati takšne intervencije in programe, ki imajo možnost največjega vpliva z najmanjšim številom dejavnikov tveganja;
- na podlagi raziskav, rutinskega zbiranja podatkov, opazovanja in evalviranja programov je treba širiti informacije o učinkovitosti in preizkušeni intervencij na področju trpinčenja otrok in mladostnikov.

Namen članka je predstaviti tako značilnosti preventivne dejavnosti na področju

preprečevanja izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini v Sloveniji kot tudi predlog možnega modela preventivne dejavnosti na tem področju. Predlog je nastal na podlagi pregleda stanja na področju preventivne dejavnosti na tem področju v Sloveniji, ki smo ga opravili na podlagi dostopnih virov vladnih in nevladnih organizacij, študij in literature ter ob pregledu obstoječih pravnih aktov ter na podlagi empirične raziskave, izvedene leta 2011 na dveh raziskovalnih vzorcih (Domiter Protner 2012). V prvem vzorcu smo med 1200 srednješolci prvega in drugega letnika različnih srednješolskih programov (polovico gimnazijskih in polovico strokovnih in poklicnih programov), izbranimi v raziskovalni vzorec, anketirali 1087 srednješolcev iz vseh slovenskih regij. V drugi raziskovalni vzorec pa smo vključili šolske svetovalne delavce iz sto slovenskih srednjih šol in anketirali 60 šolskih svetovalnih delavcev (*ibid.*).

Značilnosti preventivne dejavnosti na področju izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini v Republiki Sloveniji

V Republiki Sloveniji imamo v *Resoluciji o nacionalnem programu preprečevanja nasilja v družini 2009–2014* (2009) zastavljene številne cilje in strategije na različnih področjih za preprečevanje nasilja v družini. Med njimi imajo pomembno mesto strategije preventivnega delovanja na področju nasilja v družini. Oblikovane in načrtovane so strategija preventivnega delovanja v vzgoji in izobraževanju, strategija izvajanja preventivnih akcij za življenje v družbi brez nasilja, strategija spodbujanja konstruktivne vloge medijev pri zmanjševanju nasilja v družini, strategija izobraževanja za odgovornejše in kakovostnejše partnerstvo ter šole za starše, strategija zmanjšanja tvegane in škodljive rabe alkohola in prepovedanih drog (*ibid.*: 9–11). Po pregledu strategij ugotavljamo, da je večino načrtovanih strategij možno razumeti kot strategije na primarni ravni oziroma univerzalne oblike, nimamo pa še načrtovanih selektivnih preventivnih strategij za rizične skupine (razen za starše na

splošno) in tudi skoraj¹ nobenih programov za delo z žrtvami.

Po pregledu stanja na tem področju tri leta po sprejetju omenjene resolucije je, kot ugotavljamo po pregledu stanja na področju izpostavljenosti nasilju v družini, opazno delno uresničevanje zastavljenih strategij (gl. Domiter Protner 2012). Primer so nove preventivne akcije policije, a tudi nevladne organizacije na področju preprečevanja nasilja v družini izvajajo različne preventivne dejavnosti od svojega nastanka. Policija in nevladne organizacije² pripravljajo dejavnosti v sodelovanju z mediji, ki imajo na področju ozaveščanja izjemno pomembno vlogo. Spodbudne so tudi nove (že prej omenjene) preventivne akcije policije in ministrstva za notranje zadeve v sodelovanju z nevladnimi organizacijami in mediji z namenom ozaveščanja o spolnih zlorabah otrok.

Mediji s takšnim načrtnim informiranjem o problematiki nasilja v družini ozaveščajo tako prijavitelje kot žrtve in lahko (predvsem ob pogosti taki dejavnosti) pomembno vplivajo na spreminjanje stereotipov o družini, k »opogumljanju« opazovalcev nasilja k prijavi, ter seveda na ozaveščanje žrtev in opogumljanje žrtev za prijavljanje in iskanje pomoči. Zato je pomembno, da bi se take dejavnosti medijev v sodelovanju z ustreznimi institucijami še naprej širile.

Po drugi strani pa, po ugotovitvah raziskave *Medijske reprezentacije družinskega nasilja* (Luthar *et al.* 2006: 61–62), mediji pri poročanju o posameznih primerih nasilja v družini prikazujejo nasilje kot individualni problem. Avtorji raziskave ugotavljajo, da

nasilje kot družbeni problem za tiste, ki z njim niso neposredno povezani, ne obstaja. Skozi optiko medijskih reprezentacij, ki družinsko

¹ Od junija 2012 je v Mariboru odprta »Svetovalnica za žrtve nasilja in zlorab Maribor«.

² Razen že omenjenih je na primer Društvo za nenasilno komunikacijo pripravilo različne oddaje za radio in televizijo o nasilju nad ženskami (na primer dokumentarna serija na slovenski televiziji »Prosim, pomagajte!«, »Med štirimi stenami: Nasilje nad ženskami«). Različne preventivne aktivnosti na področju nasilja nad ženskami izvaja Urad za enake možnosti oziroma še pred njim Urad za žensko politiko (<http://www.uem.gov.si>).

nasilje individualizirajo,³ je tako nasilje »problem« drugih, ne pa družbeni problem oziroma problem, ki zadeva odnose v družbi, torej nas vseh.⁴ (*Ibid.*)

Mediji imajo pri obravnavi problematike nasilja v družini dvojno vlogo: po eni strani pripomorejo k razbijanju stereotipov, po drugi strani pa, kot je pokazala omenjena raziskava, še vedno pripomorejo k ohranjanju stereotipov.

SOCIALNOEKOLOŠKI MODEL PREVENTIVNE DEJAVNOSTI KOT EDEN MOŽNIH MODELOV PREVENTIVNE DEJAVNOSTI NA PODROČJU IZPOSTAVLJENOSTI OTROK IN MLADOSTNIKOV NASILJU V DRUŽINI V SLOVENIJI

Za potrebe preprečevanja izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini je možno oblikovati različne modele preventivne dejavnosti. Eden izmed možnih je socialnoekološki model preventivne dejavnosti. Izhaja iz holistične perspektive, pri kateri ima nasilje v družini izvor v družbenem nasilju in značilnostih same družbe.

Značilnosti ekološke perspektive trpinčenja otrok v družini

Preučevanje nasilja v družini z vidika ekološke perspektive po prepričanju številnih avtorjev (Wolfe 1999, Ghate 2000, Tajima 2002, Freisthler *et al.* 2006 idr.) temelji na razlagi Bronfenbrennerja (1979: 230–273) o spremembah družine. Pri ekološki perspektivi trpinčenja otrok in mladostnikov lahko zasledimo več različnih linij. Zgodnje delo Bronfenbrennerja (1979)

³ Pomemben kazalec individualizacije nasilja v družini je, kot ugotavljajo B. Luthar in sodelavci (2006: 4), da mediji v 90 % poročil o nasilju v družini ne poročajo o družbenem položaju družine in nasilje pripisujejo predvsem individualnim patologijam.

⁴ Študija *Medijske reprezentacije družinskega nasilja* (Luthar *et al.* 2006), ki je analizirala reprezentacijo nasilja v družini v slovenskih medijih med letoma 1985 in 2006, je pokazala, da so že v tem obdobju nastali posamezni članki, predvsem na podlagi »novinarske iniciative«, ki so pripomogli k promoviranju nasilja v družini kot zadeve javne politike.

in drugih predstavlja prvo, saj razume otrokov razvoj kot kompleksno interakcijo med otrokovo »biologijo« ter vplivi ožjega in širšega okolja (Chalk 2006: 32). Pozneje so se pojavile še nove teorije, ki razlagajo pomen vloge socialnih in kulturnih dejavnikov z vedenjem posameznikov in medosebnimi odnosi (*ibid.*). Med temi so, po ocenah nekaterih avtorjev (npr. Gillham 1996: 21, Newberger 1983: 6, Freisthler *et al.* 2006: 263), delo oziroma ugotovitve Garbarina ključne za prilagoditev ekološke perspektive problemu trpinčenja otrok in mladostnikov. Garbarino in Crouter (1978: 604) sta namreč prepričana, da se zloraba otrok in mladostnikov vedno dogaja v kontekstu družbe in jo je zato nujno tako tudi obravnavati. Garbarino (1977: 724) dokazuje, da morajo za obstoj zlorabe otrok in mladostnikov obstajati določeni pogoji, med katerimi lahko razlikujemo zadostne (značilne za odnose znotraj družine) in nujne pogoje. Pri tem lahko opazimo pomanjkanje nujnih učinkovitih pogojev za ublažitev zadostnih pogojev. Avtor navaja, da obstajata dva nujna pogoja za zlorabo otrok in mladostnikov:

- zloraba otrok, ki se zgodi znotraj družinskega mikrosistema in mora imeti kulturno priznano opravičilo za uporabo sile proti otrokom;
- socialna izolacija od možnih podpornih sistemov, ki ima zelo veliko vlogo, saj zloraba otrok temelji prav na »zasebnosti« družine (*op. cit.*: 725–727).

Problem »modela trpinčenja otrok«, trdi Garbarino (*op. cit.*: 721), je problem družinske neusklajenosti, ne samo staršev in otrok, ampak tudi družine s soseščino in skupnostjo.

Skoraj v istem času, v katerem je Garbarino (1977) začel razvijati ekološki model trpinčenja otrok, je J. Belsky objavil razpravo o ekološki integraciji etioloških teorij o trpinčenju otrok. Tudi Belsky (1980: 320) v ekološkem modelu zlorabe otrok vidi štiri pomembne sociokulturne ravni podlage, ki vplivajo na zlorabo otrok in mladostnikov v družini:

- individualno raven (ontogenetski razvoj),
- družino (kot mikrosistem),
- skupnost (kot eksosistem),
- kulturo (kot makrosistem).

Individualna raven med najpomembnejšimi značilnostmi vključuje značilnosti staršev, ki

jih ti kot posamezniki prinesejo v družinski sistem (osebna zgodovina staršev), razvojne značilnosti otroka in staršev ter specifične značilnosti otroka, ki jih Belsky (1980) še posebej poudarja. Mikrosistem (družinska raven) Belsky razume kot tisti sistem, v katerem starši in otroci preživijo največji del svojega življenja, zato je zlorabo otrok treba preučevati znotraj njega. Ontogenetski dejavniki vključujejo individualne razvojne značilnosti staršev in otrok, mikrosistem pa pomeni osredotočanje na interakcije med družinskimi člani. Značilnosti družinskega mikrosistema, ki jih tudi drugi raziskovalci najpogosteje navajajo, so:

- socialna izolacija (npr. Gil 1979: 191, Kim 2004: 23),
- družinska struktura in število članov (npr. Kim 2004: 23, Juby 2005: 16),
- starševski slog življenja in vzgajanja (npr. Kim 2004: 24),
- uporaba fizičnega discipliniranja in stresni dogodki v družinskem sistemu (*ibid.*).

Belsky (1980: 320) meni, da je individualne in družinske sisteme oziroma ravni nujno treba preučevati znotraj ravni skupnosti (eksosistema). Znotraj tega so za pojav zlorabe otrok in mladostnikov pomembni dejavniki: razširjena družina, vrstniški otrok, sosedje, mediji, možnosti zaposlitve, razpoložljivost javnih storitev in služb, socialna izoliranost in celotna skupnost, v kateri živi družina (Little, Kaufman Kantor 2002: 135, Kim 2004: 25).

Makrosistem pomeni širšo kulturno raven, v katero so vključeni individualni, mikrosistem in eksosistem (Belsky 1980: 328). Little in Kaufman Kantor (2002: 135), Juby (2005: 17) in Kim (2004: 25) opozarjajo, da so na tej ravni pomembne značilnosti širše kulturne strukture, družbeni odnos do različnih oblik nasilja, družbena pričakovanja glede otrokove discipline, stopnja nasilja v družbi, družbeno sankcioniranje nasilja, zakonodaja ipd.

Pomembna značilnost razvojnoekološke teorije je odkrivanje dejavnikov tveganja in hkrati varovalnih dejavnikov, ki imajo pomembno vlogo pri trpinčenju otrok in mladostnikov.

Na podlagi pregleda značilnosti in ugotovitev o stanju v Republiki Sloveniji na področju nasilja v družini (gl. Domiter Protner

2012) pregleda obstoječe zakonodaje na tem področju ter na podlagi rezultatov empirične raziskave Domiter Protner (*ibid.*) smo oblikovali dejavnike tveganja in varovalne dejavnike nasilja, ki se nanašajo na otroke, predvsem pa na mladostnike (v empirično raziskavo so bili zajeti samo srednješolci) na različnih ravneh.

Dejavniki tveganja in varovalni dejavniki pri izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini na družbeni ravni in ravni skupnosti

Med dejavniki tveganja je pomembna in značilna prikritost izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini. Omenjena raziskava (*ibid.*) je dokazala, da ima problematika izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini občutno večjo razsežnost, kot je zaznana in obravnavana. Kar 40,2 % anketiranih srednješolcev je izpostavljenih nizki do zelo visoki stopnji nasilja v družini, 15 % oziroma 161 anketiranih srednješolcev pa doživljajo veliko ali zelo veliko izpostavljenost. Če upoštevamo, da je bilo leta 2010 v prvem in drugem letniku⁵ v slovenskih srednjih šolah 40.655 srednješolcev (Statistični urad Republike Slovenije), 15 % pomeni kar 6098 srednješolcev. Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) predpisuje, da mora policija o primerih nasilja v družini obvestiti centre za socialno delo. Po podatkih raziskave Murgel (2011: 165–170) pa so centri za socialno delo v Republiki Sloveniji leta 2010 obravnavali kot žrtev nasilja v družini samo 196 mladostnikov v starostni skupini med 14. in 18. Letom. To potrjuje problem prikritosti izpostavljenosti mladostnikov nasilju v družini.

S problemom prikritosti nasilja v družini je povezano tudi visoko vrednotenje družine in zasebnosti družine, saj to pomeni pomembno oviro pri reševanju te problematike. Rezultati raziskave (Domiter Protner 2012) so pokazali pomemben vpliv vrednotenja družine na odločitve kar 20 % anketiranih šolskih svetovalnih delavcev, da ne prijavijo zaznane izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini. Raziskave jav-

⁵ Anketirani srednješolci v raziskavi Domiter Protner (2012) so bili iz prvega in drugega letnika.

nega mnenja kažejo, da Slovenci najbolj cenimo družino (Toš 2007), vendar pri tem ne smemo zanemariti pomena stereotipov o družini. To so potrdili tudi odzivi na Družinski zakonik v letu 2012.

S tem je povezano dojemanje nasilja v družini kot individualne in ne družbene problematike. To utrjujejo tudi mediji, kot je pokazala že omenjena raziskava *Medijske reprezentacije družinskega nasilja* (Luthar et al. 2006: 61–62).

Slovenska zakonodaja je na področju izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini kljub pomembnim spremembam in dopolnitvam, npr. Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) in Kazenski zakonik (2008), še vedno pomanjkljiva. To je ob dolgotrajnih postopkih na sodiščih pomemben dejavnik tveganja na družbeni ravni. Na primer, zdajšnji Zakon o kazenskem postopku (2012) sicer omejuje število zaslišanj otrok, mlajših od 14 let, na eno zaslišanje na sodišču (331. člen). Pri starejših od 14 let pa te omejitve ni. Otrok ali mladostnik, ki je žrtev nasilja, pove svojo »zgodbo« večkrat oziroma pred prihodom na sodišče vsaj dvakrat: najprej ob sami prijavi strokovnemu delavcu v vzgojno-izobraževalni ustanovi ali zdravstveni ustanovi oziroma policiji in drugič ob začetku obravnave na centru za socialno delo. Smiselno bi bilo, da bi se v sodnem postopku upoštevala izjava otroka ali mladostnika, ki jo je podal že ob odkritju ali razkritju nasilja v družini strokovnemu delavcu. Če se pojavi potreba po razjasnitvi dodatnih okoliščin, bi bilo bolje, da se opravi in upošteva razgovor (zaslišanje), ki ga je izvedel strokovni delavec centra za socialno delo. Za to bi bilo smiselno oblikovati tudi protokol pogovora in nujno dodatno izobraževati socialne delavke in delavce. Poleg tega bi bilo nujno zaposliti socialne delavke in delavce, ki bi se ukvarjali samo s področjem nasilja v družini. Postopek na sodišču pa bi moral biti zakonsko časovno omejen, npr. na en mesec.

Dejavniki tveganja so tudi: razmeroma redka oziroma prerodka medinstitucionalna obravnava nasilja v družini (gl. Murgel 2011, Domiter Protner 2012), razlike v delovanju posameznih centrov za socialno delo (Domiter Protner 2012) in razlike po posameznih šolah glede občutljivosti šolskih strokovnih delavcev za prepoznavanje izpostavljenosti mladih nasilju v družini (*ibid.*).

Ocenjujemo, da bi lahko te dejavnike tveganja odpravili ali pa vsaj zmanjšali z načrtnim izobraževanjem vseh strokovnih delavcev, ki prihajajo v stik z žrtvami nasilja v družini. Izobraževanje »vzorca« strokovnih delavcev, ki se že izvaja, je sicer zelo pomemben in nujen začetek, nikakor pa ne zadosten temelj za večjo usposobljenost vseh strokovnih delavcev na tem področju. Za prepoznavanje posledic nasilja v družini kot tudi za ravnanje z žrtvami bi morali biti usposobljeni vsi strokovni delavci, ki se srečujejo z otroki in mladostniki tako v šolah, zdravstvu, še zlasti pa na centrih za socialno delo. Za učinkovito usposobljenost strokovnih delavcev pa bi bilo smiselno ob »obveznih« seminarjih vključiti vsebine s področja nasilja v družini že v študijske programe in strokovni izpit. Na centrih za socialno delo bi bilo za učinkovito izvajanje Zakona o preprečevanju nasilja v družini (2008) nujno zaposliti več socialnih delavk in delavcev, ki bi se ukvarjali samo s tem področjem, saj jih je zdaj premalo in se ukvarjajo z zelo raznovrstno problematiko. Zaposlovanje novih socialnih delavk in delavcev na centrih za socialno delo je sicer predlog, a se zdi v zdajšnjih kritičnih gospodarskih razmerah nestvaren. Toda prav zaradi te krize je potreba po učinkovitem delu centrov za socialno delo še večja, saj je mogoče pričakovati širjenje raznovrstne socialne problematike. Povečevanje nezaposlenosti ter ekonomske negotovosti in revščine je namreč zelo pomemben dejavnik tveganja tudi za nasilje v družini.

Spodbudno je, da imamo na ravni družbe in skupnosti razvite tudi različne varovalne dejavnike. Smiselno bi jih bilo še razvijati, širiti in podpirati. V Sloveniji uspešno delujejo različni anonimni telefoni za klic v sili, na primer SOS telefon za ženske in otroke – žrtve nasilja⁶ deluje že od leta 1989. Krizni centri za mlade in otroke, ki so namenjeni vsem otrokom in mladostnikom od 6. do 18. leta starosti, delujejo v Sloveniji od leta 1995. Otroci in mladostniki⁷

⁶ Društvo SOS telefon je leta 1997 odprlo prvo nevladno zatočišče v Sloveniji, »Zatočišče za ženske in otroke – žrtve nasilja«. Deluje v Ljubljani (http://www.drustvo-sos.si/indedex.php?page_id=25).

⁷ Pri sprejemu otrok je za fante določena starostna meja 15 let (Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja nasilja v družini 2009).

se lahko v primeru nasilja v družini skupaj s svojimi materami zatečejo tudi v varne hiše in zavetišča. Pomemben varovalni dejavnik pa pomeni tudi urejanje zakonske podlage tega področja (na primer Zakon o preprečevanju nasilja v družini 2008, Kazenski zakonik 2008, Predlog Družinskega zakonika 2012) ter Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja nasilja v družini (2008). Tudi medijsko predstavljanje nasilja v družini ima lahko vlogo varovalnega dejavnika, saj v okviru različnih že omenjenih preventivnih akcij prikazuje nesprejemljivost nasilja v družini in tudi družbeno problematiko nasilja v družini. Med varovalnimi dejavniki ima pomembno mesto tudi varuh človekovih pravic Republike Slovenije. Pri njem je bila leta 2002 ustanovljena posebna skupina, ki varuje pravice otrok in mladih (Otrokove pravice 2011). Od leta 2007 se izvaja tudi projekt »Zagovornik glas otroka« (2011).

Dejavniki tveganja in varovalni dejavniki izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini na družinski ravni

Med dejavniki tveganja za vse oblike izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini, ki jih kažejo rezultati raziskave, izvedene na vzorcu slovenskih srednješolcev leta 2011 (Domiter Protner 2012), so zlasti navzočnost nasilja v družini⁸ oziroma posredna izpostavljenost srednješolcev nasilju v družini kot prič nasilju⁹, saj je raziskava je pokazala, da so kar v 46 % družin anketiranih srednješolcev navzoče različne oblike nasilja (*ibid.*: 202). Opazovanje nasilja v družini oziroma biti priča

⁸ Vprašalnik za srednješolce ni ugotavljal, kateri družinski člani so izvajalci nasilnega vedenja (Domiter Protner 2012).

⁹ »Posredno izpostavljenost srednješolcev nasilju v družini kot prič nasilju smo ugotavljali z vprašanji o navzočnosti pojavov nasilnih oblik vedenja v družini: prepiranje med starši, besedno poniževanje, klofute, grožnje, pretepanje, spolno nasilje. Oblikovali smo tristopenjsko lestvico odgovorov (»1 = tega ni v moji družini, 2 = to je redko, 3 = to je pogosto«). Vse spremenljivke iz tega sklopa smo s prekodiranjem dihotomizirali ter z uporabo faktorске analize oblikovali posebno spremenljivko »priče nasilja v družini« (Chronbachov koeficient alfa je znašal 0,641).« (Domiter Protner 2012.)

nasilju v družini je zelo intenzivna, a še vedno pogosto spregledana oblika psihičnega nasilja, kot ugotavljajo številni avtorji (npr. Kitzmann *et al.* 2003: 339, Holt *et al.* 2008: 789).

Izpostavljenost srednješolcev različnim oblikam nasilja v družini je, kot so potrdili rezultati raziskave (Domiter Protner 2012), navzoča v družinah vseh socialno-ekonomskih kategorij, vendar obstaja večja verjetnost za izpostavljenost nasilju v družini v družinah z nizkim socialno-ekonomskim statusom ($r = -0,072$; $p < 0,05$). Pomemben dejavnik tveganja izpostavljenosti anketiranih srednješolcev vsem oblikam nasilja v družini je nizek dohodek v družini anketiranih ($r = -0,101$; $p < 0,01$) oziroma relativno pomanjkanje v družini (*ibid.*). Srednješolci so izpostavljeni nasilju v družini ne glede na izobrazbo staršev, saj se ta pri večini oblik nasilja v družini ni pokazala kot statistično pomemben dejavnik. Nizka izobrazba očeta je dejavnik tveganja pri izvajanju psihičnega nasilja v družini ($r = -0,062$; $p < 0,05$), nizka izobrazba matere pa ni statistično pomemben dejavnik pri nobeni od oblik nasilja v družini (*ibid.*).

Tudi druge raziskave dokazujejo, da so otroci in mladostniki izpostavljeni nasilju v družini v vseh družbenih slojih (World Report on Violence against Children 2006: 5), vendar številni avtorji (npr. Mikuš Kos 1994, O'Keefe 1996, Finkelhor *et al.* 2005, Holt *et al.* 2008, Sedlak *et al.* 2010) ugotavljajo večjo verjetnost za izpostavljenost nasilju v družinah z nižjim socialno-ekonomskim statusom, še zlasti z nizkim dohodkom (npr. Sedlak *et al.* 2010).

Pomembna se je pokazala tudi povezava med številom otrok v družini in izpostavljenostjo nasilju v družini¹⁰ (*ibid.*). Na primer, med edinci je 33,1 % izpostavljenih nasilju v družini, med anketiranimi srednješolci, ki imajo dva sorojenca in več, pa je takih kar 61,8 %. Povezavo med večjim številom otrok v družini in izpostavljenostjo nasilju v družini so pokazale že ena od prvih slovenskih raziskav (Pavlovič 1997: 133) o slabem ravnanju z otroki in različne tuje raziskave (npr. Kitzmann *et al.* 2003, Connolly, Straus 1992).

¹⁰ Korelacija je tudi statistično značilna ($r = 0,133$; $p < 0,01$).

Preprečevanje slabšanja materialnega standarda družin se kaže kot zelo pomemben dejavnik tveganja za nasilje v družini, a je v zdajšnjih gospodarskih razmerah na videz nemogoče, čeprav bi ga bilo nujno upoštevati pri načrtovanju in izvajanju zlasti socialne politike. Nujno bi bilo tudi ozaveščanje staršev na primarni ravni oziroma »preden se kaj zgodi«, kot to imenujejo nekateri avtorji (npr. Gillham 1996, Guterman 2004). Smiselno bi bilo razvijanje in izvajanje programov za mladostnike o nenasilnih partnerskih odnosih in o odzivanju na nasilje v odnosih, kot to počnejo na primer v Avstraliji (Laing 2000). Prav tako bi bilo potrebno izobraževanje staršev o posledicah nasilja in o ustrezni skrbi in odnosu do otroka. Izobraževanje staršev o ravnanju z otrokom in spremembah, ki jih v partnerski odnos prinaša otrok, bi bilo smiselno začeti že pred otrokovim rojstvom, na primer v okviru šole za starše. Koristno bi bilo tako svetovanje mladim staršem ponuditi tudi po rojstvu otroka, na primer z obiskom ustreznega strokovnjaka (socialne delavke, psihologa idr.) na domu, podobno kot v Sloveniji že desetletja patronažne sestre v prvem mesecu otrokove starosti obiščejo mlado mamo z otrokom. V ZDA – tam obstajajo podobni programi – opažajo v družinah, vključenih v program, 40 % manj nasilja in zanemarjanja kot v preostalih (Middlebrooks, Audage 2008). Programi za starše o ustreznem ravnanju z otroki in o spremembah, ki se dogajajo v družini v posameznih starostnih obdobjih otroka, bi bili smiselni tudi oziroma vsaj ob vstopu v vrtec, osnovno šolo in srednjo šolo.

Vzpostavitev omenjenih programov bi tako lahko pomenila pomemben varovalni dejavnik na ravni tako družbe kot družine.

Dejavniki tveganja in varovalni dejavniki izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini na individualni ravni¹¹

Samo 3 % anketiranih srednješolcev, ki so po ugotovitvah raziskave med slovenskimi srednje-

šolci (Domiter Protner 2012: 210) izpostavljeni nasilju v družini, so prijavili nasilje v družini tudi ustrezni instituciji (policiji, centru za socialno delo ali šoli). Ena od pomembnih ovir prijavljanja in torej preprečevanja nasilja in zato tudi dejavnik tveganja je prepoznavanje izpostavljenosti nasilju v družini. Pokazalo se je, da samo 6,3 % anketiranih srednješolcev, ki so po ugotovitvah raziskave izpostavljeni nasilju v družini, ocenjuje, da se v njihovi družini dogaja nasilje (*ibid.*: 214). Dobljeni empirični podatki nas navajajo k sklepu, da večina anketiranih, ki so izpostavljeni nasilju v družini, nasilja v svoji družini sploh ne prepoznava. Podobno so ugotovili tudi drugi (npr. McGee 1997), ki dokazujejo, da šolski otroci svojo hudo stisko pogosto v anketnih odgovorih prikrivajo z navajanjem družbeno sprejemljivih in zelenih odgovorov (McGee 1997: 19, Greenhoot *et al.* 2005) ali pa ne želijo poročati o njih, kot je dokazala tudi longitudinalna študija Greenhoota in sodelavk (2005).

Glede na ugotovitve o odgovorih anketiranih srednješolcev o nasilju v lastnem družinskem okolju lahko sklepamo, da so pri odgovorih žrtev očitni različni obrambni mehanizmi. Po drugi strani pa otroci in mladostniki pogosto prevzemajo občutek krivde za nasilna dejanja svojih staršev (Kearney 1999). Kitzmann (v Kitzmann *et al.* 2003) tako dokazuje, da nasilni starši pogosto svoje otroke celo prepričajo, da so otroci odgovorni za dogajanje v družini. Med anketiranimi srednješolci so sicer redki (samo 14), ki so nam zaupali svoje počutje in odzive ob nasilju v družini, a njihovi odgovori so zelo zgovorni. Večina se počuti ogroženo, nemočno, nevredno in tudi samodestruktivno (Domiter Protner 2012: 214).

Ugotavljamo, da so anketirani slovenski srednješolci tudi razmeroma slabo informirani o možnostih iskanja pomoči in prijave nasilja. Redki so srednješolci (2,9 %), ki so že iskali pomoč zaradi nasilja v družini; večinoma so jo poiskali pri sorodnikih in prijateljih, izjemno redko pa v ustreznih institucijah (*ibid.*). Zaprtost in zasebnost družine, ki je že v temelju ovira za prepoznavanje in preprečevanje nasilja v družini, se ohranjata znotraj sorodstvenega okolja tudi pri iskanju pomoči in večinoma onemogočata učinkovito razreševanje problemov.

¹¹ Na individualni ravni smo dejavnike v okviru naše raziskave identificirali samo pri žrtvah – mladostnikih. Rizične in varovalne dejavnike na individualni ravni bi bilo možno in smiselno iskati tudi pri storilcih.

Sorodniki in prijatelji pa so za nekatere mladostnike tudi pomemben varovalni dejavnik, saj pri njih iščejo podporo in varnost. Vrstniki so pomemben varovalni dejavnik tudi zaradi visoke stopnje sočutja do žrtve. Od šolskih svetovalnih delavcev, ki so sodelovali v naši raziskavi (*ibid.*: 239), jih je namreč 80 %¹² navedlo, da so sošolci izjemno podpirali, razumeli in želeli pomagati sošolcu – žrtvi nasilja v družini.

Varovalni dejavnik pa je lahko tudi šolska uspešnost, saj lahko deluje kot protiutež ogrožajočim vplivom, kot je opozorila že Mikuš Kos (1996: 78). In za večino srednješolcev (58,9 %), ki so izpostavljeni nasilju v družini, je značilna, kot kažejo podatki raziskave (Domiter Protner: 237), od srednja (dober uspeh) do visoka šolska uspešnost (prav dober in odličen uspeh).

SKLEP

Ekološka perspektiva že v temelju pomeni zelo celovit in kompleksen model razlage nasilja v družini, ki sicer v primerjavi z drugimi pristopi, še posebej individualnimi, daje vtis, da zmanjšuje pomen posameznika. Značilno pa je, da ga nikakor ne zanemari, saj ga v kontekstu preostalih ravni (družinske, skupnostne, družbeno-kulturne) pravzaprav obravnava še bolj celovito in poglobljeno, saj se zloraba otrok in mladostnikov vedno dogaja v kontekstu družbe, kot sta navajala že Garbarino in Crouter (1978: 604), in jo je zato treba nujno tako tudi obravnavati. Zato ponuja velike družbene možnosti ukrepanja pri izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini, tako v preventivnem kot v kurativnem pogledu.

Po pregledu dejavnikov tveganja in varovalnih dejavnikov ugotavljamo, da bi bilo za preventivo in reševanje obstoječe situacije oziroma odpravljanje dejavnikov tveganja na področju nasilja v družini nujno ozaveščanje na vseh ravneh. Na družbeni ravni smo v Sloveniji, kot smo ugotavljali, že začeli ozaveščati z univerzalnimi preventivnimi dejavnostmi, ki so namenjene vsem in jih, kot smo že navedli,

izvajajo predvsem Ministrstvo za notranje zadeve in nekatere nevladne organizacije. Pri tem imajo najpomembnejšo vlogo množični mediji; pojavljajo se v vlogi tako dejavnika tveganja kot varovalnega dejavnika. Obstaja namreč pomembna razlika med prikazovanjem nasilja v družini v okviru akcij ozaveščanja (npr. omenjene akcije policije ali nevladnih organizacij), pri katerih je nasilje v družini prikazano kot družbena problematika, in poročanjem različnih medijev o konkretnih dogodkih nasilja v družini, pri katerih je, kot je pokazala raziskava B. Luthar in sodelavcev (2006), pogosto prikazano samo kot problem posameznika.

Ozaveščanje na drugih ravneh zdaj poteka oziroma je potekalo predvsem na ravni skupnosti, na primer v okviru projekta »Sistemsko soočanje z nasiljem v družini – usposabljanje strokovnih delavcev«, ki ga je izvajal Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani za ozaveščanje in usposabljanje strokovnih delavcev na področju vzgoje in izobraževanja. Drugih selektivnih preventivnih akcij, ki bi bile namenjene na primer srednješolcem ali njihovim družinam, pa še nimamo.

Preventivnih programov, namenjenih rizičnim skupinam, in individualnih preventivnih programov na sekundarni ravni (po izpostavljenosti nasilju) v Republiki Sloveniji nimamo. To so programi, ki jih države z razvito preventivno dejavnostjo na področju nasilja v družini izvajajo (npr. ZDA, Avstralija, Nemčija). Pokazali so se za uspešne. Glede na to, da odkrijemo med vsemi obstoječimi razmeroma malo primerov nasilja v družini, bi bilo skoraj nujno, da bi ponujali različne oblike socialno-psihološke pomoči srednješolcem in drugim osebam z izkušnjo nasilja v družini. Nujna oblika psihološke pomoči srednješolcem in seveda tudi vsem drugim otrokom bi bila terapija s spoprijemanjem in premagovanjem travmatičnih situacij, ki so jih doživljali. Cilj terapije bi bil tudi uspešno premagovanje oziroma odpravljanje občutka krivde in seveda vseh preostalih negativnih občutkov in čustev.

Vsem ali pa vsaj otrokom in mladostnikom, ki med sorodniki nimajo zaupne osebe, bi bilo treba zagotoviti strokovnega delavca, ki bi bil vsaj v obdobju rednega šolanja vedno na voljo za

¹² 20% šolskih svetovalnih delavcev je navedlo, da sošolci niso izvedeli in vedeli za prisotnost nasilja v družini pri sošolcu (Domiter Protner 2012: 239).

posvetovanje. V Sloveniji se to delno uresničuje v okviru omenjenega projekta varuha človekovih pravic Republike Slovenije z imenom »Zagovornik – glas otroka«. Za otroka in mladostnika, ki je doživljal nasilje v družini, je izjemno pomembno tudi uspešno vključevanje v socialno okolje, še zlasti v šolo in med šolske vrstnike. Za uresničevanje slednjega bi bilo nujno tesno sodelovanje šole in centra za socialno delo ter pogosto tudi šolskega zdravnika. Preventivni programi na sekundarni ravni bi tudi zmanjšali možnosti za »prenos« nasilja v naslednje generacije. To bi bila dolgoročna preventivna dejavnost.

Predstavili smo samo nekaj dejavnikov tveganja in nekaj varovalnih dejavnikov ter možnosti preventivne dejavnosti. Možnosti preventivne dejavnosti so vsekakor v zmanjševanju in odpravljanju dejavnikov tveganja ter krepitvi in širitvi varovalnih dejavnikov, vendar ugotavljanje vseh značilnih za naše kulturno in družbeno okolje zahteva posebno študijo. Za učinkovito izvajanje preventivne dejavnosti pa ni dovolj samo raziskovanje njenih temeljev in načrtovanje na podlagi njih, ampak tudi konkretnije spremembe na vseh vključenih področjih od spreminjanja in dopolnjevanja zakonodaje do zagotavljanja ustreznega kadra in strokovnjakov.

VIRI

- BELSKY, J. (1978), A theoretical analysis of child abuse remediation strategies. *Journal of Clinical Child Psychology*, 7, 2: 117–121.
- (1980), Child maltreatment: an ecological integration. *American Psychologist*, 35, 4: 320–335.
- BRONFENBRENNER, U. (1979), Reality and research in the ecology of human development. V: Gil, D. G. (ur.), *Child abuse and violence*. The American Orthopsychiatric Association. New York: AMS Press.
- BUTCHART, A., PHINNEY HARVEY, A., MIAN, M., FÜRNISS, T., KAHANE, T. (2006), *Preventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence*. World Health Organization, International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect. Dostopno na: http://whqlibdoc.who.int/publications/2006/9241594365_eng.pdf (16. 7. 2013)
- CHALK, R. (2006), Defining child abuse and neglect. V: Feerick, M. M., *Child abuse and neglect: definitions, classifications, and a framework for research*. Baltimore, London, Sydney: Paul H. Brooks Publishing Co.
- CONNELLY, C. D., STRAUS, M. (1992), Mother's age and risk for physical abuse. *Child Abuse & Neglect*, 16: 709–718.
- DOMITER PROTNER, K. (2012), *Sociološki vidiki izpostavljenosti slovenskih srednješolcev nasilju v družini in možnosti ukrepanja*. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru (doktorska disertacija).
- FINKELHOR, D., ORMROD, R., TURNER, H, HAMBY, S. L. (2005), The victimization of children and youth: a comprehensive, national survey. *Child Maltreatment*, 10, 1: 5–25.
- FREISTHLER, B., MERRITT, D. H., LASCALA, E. A. (2006), Understanding the ecology of child maltreatment: a review of the literature and directions for future research. *Child Maltreatment*, 11, 3: 263–280.
- GARBARINO, J. (1977), The human ecology of child maltreatment: a conceptual model for research. *Journal of Marriage and the Family*, 39, 4: 721–735.
- GARBARINO, J., CROUTER, A. (1978), Defining the community context for parent-child relations: the correlates of child maltreatment. *Child Development*, 49: 604–616.
- GHATE, D. (2000), Family violence and violence against children. *Children & Society*, 14, 5: 395–403.
- Gil, D. G. (1979), Societal violence and violence in families. V: Gil, D. G. (ur.), *Child abuse and violence*. New York: AMS Press.
- GILLHAM, B. (1996), The prevention of child abuse. V: Gillham, B., Thomson, J. A. (ur.), *Child safety: problem and prevention from preschool to adolescence*. London, New York: Routledge.
- GORDON, R. (1983), An operational classification of disease prevention. *Public Health Reports*, 98, 2: 107–109.
- GREENHOOT, A. F., McCLOSKEY, L., GLISKY, E. (2005), A longitudinal study of adolescent's recollections of family violence. *Applied Cognitive Psychology*, 19, 6: 719–743.
- GUTERMAN, N. B. (2004), Advancing prevention research on child abuse, youth violence, and domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 19, 3: 299–321.
- HOLT, S., BUCKLEY, H., WHELAN, S. (2008), The impact of exposure to domestic violence on children and young people: a review of the literature. *Child Abuse & Neglect*, 32, 8: 797–810.

- JUBY, C. L. (2005), *Using a structural equation model to examine child maltreatment potential across ecological systems in a population of families in poverty*. Arlington: The University of Texas at Arlington (disertacija).
- Kazenski zakonik (2008). *Ur. l. RS*, št. 55/2008.
- KEARNEY, M. (1999), The role of teachers in helping children of domestic violence. *Childhood Education*, 75, 5.
- KIM, S. J. (2004), *Neighbourhood effects on the etiology of child maltreatment: a multilevel study*. Austin: The University of Texas at Austin (disertacija).
- KITZMANN, K., GAYLORD, N. K., HOLT, A. R., KENNY, E. D. (2003), Child witnesses to domestic violence: a meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 2: 339–352.
- LAING, L. (2000), Children, young people and domestic violence. *Australian Domestic & Family Violence Clearinghouse*. Dostopno na: <http://www.austdvclearinghouse.unsw.edu.au/pdf%20files/issuespaper2.pdf> (16. 7. 2013).
- LITTLE, L., KAUFMAN KANTOR, G. (2002), Using ecological theory to understand intimate partner violence and child maltreatment. *Journal of Community Health Nursing*, 19, 3: 131–145.
- LUTHAR, B., JONTES, D., ŠADL, Z. (2006), *Medijske reprezentacije družinskega nasilja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani. Center za raziskovanje družbenega komuniciranja.
- MCGEE, C. (1997), National Society for the prevention of cruelty to children. *Child and family social work*, 2: 13–23.
- MIDDLEBROOKS, J. S., AUDAGE, N. C. (2008), *The effects of childhood stress on health across the lifespan*. Atlanta: Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Injury Prevention and Control. Dostopno na: <http://www.cdc.gov/injury> (6. 10. 2010).
- MIKUŠ KOS, A. (1994), Psihološke determinante dogajanj, ki sopogojujejo trpinčenje otrok in vplivajo na odzivanje strokovnjakov. V: Imperl, F. (ur.), *Zbornik prispevkov delovne konference o delovanju in sodelovanju strokovnih služb na področju preprečevanja zlorab in zanemarjanja otrok*. Ljubljana: Firis.
- (1996), Psihosocialni vidiki trpinčenja otrok. V: Satler, A. J. (ur.), *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok*. Ljubljana: Meridiana.
- MURGEL, S. (2011), Delo centrov za socialno delo na področju preprečevanja nasilja v družini. V: Filipič, K., Parazajda, K., Rihtaršič, M., Murgel, S., *Delo institucij pri obravnavanju nasilja v družini*. Končno poročilo 2. faze raziskovalnega projekta: CRP V5-0464: Pojavnost nasilja in odzivnost na nasilje v zasebni sferi in partnerskih odnosih. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- NEWBERGER, E. H., MOORE NEWBERGER, C., HAMPTON, R. L. (1983), Child abuse: the current theory base and future research needs. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 22, 3: 262–268.
- O'KEEFE, M. (1996), The differential effect of family violence on adolescent adjustment. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 13, 1.
- Otrokove pravice (2011). Dostopno na: <http://www.pravice-otrok.si> (22. 12. 2011).
- PAVLOVIČ, Z. (ur.) (1997), *Slabo ravnanje z otroki v Sloveniji: opažanja in obravnave*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Predlog Družinskega zakonika (2012). *Besedilo Družinskega zakonika*. Dostopno na: <http://www.mddsz.gov.si> (16. 4. 2012).
- Resolucija o nacionalnem programu preprečevanja nasilja v družini 2009–2014* (2009). *Ur. l. RS*, št. 41/2009.
- SEDLAK, A. J., METENBURG, J., BASENA, M., PETTA, I., MCPHERSON, K., GREENE, A., LI, S. (2010), *Forth national incidence study of child abuse and neglect (NIS-4): report to Congress executive summary*. Washington: D.CUS Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families.
- TAJIMA, E. A. (2002), Risk factors for violence against children: comparing homes with and without wife abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 2: 1450–1477.
- Toš, N. (2007), *Vrednotne orientacije – 2006*. Dostopno na: http://www.cjm.si/sites/cjm.si/files/file/edokumenti/Vrednotne_orientacije_2006.pdf (4. 9. 2010).
- WOLFE, D. A. (1999), *Child abuse: implications for child development and psychopathology*. Thousand Oaks: Sage.
- World Report on Violence against Children (2006). Dostopno na: <http://www.unicef.org/violencestudy/l.%20World%20Report%20on%20Violence%20against%20Children.pdf> (15. 7. 2013).
- Zagovornik glas otroka* (2011), Varuh – brezplačni bilten Varuha človekovih pravic Republike Slovenije. Dostopno na: http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/bilten/Bilten_-_OtrokovePravice_-_november_2011_-_zadnji.pdf (16. 7. 2013).
- Zakon o kazenskem postopku (2012). *Ur. l. RS*, št. 32/ 2012 (uradno prečiščeno besedilo).
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008). *Ur. l. RS*, št. 16/2008.